UPON SOME LEXICALIZATIONS OF CHRISTIAN SPIRITUALITY IN THE 1648 CALVINIST CATECHISM

PÁL Enikő
Sapientia University of Miercurea Ciuc

Abstract: Christianity not only brought about essential calitative transformations in the conceptualization of the world but it also determined a radical renewal of the national languages' vocabulary. The present paper focuses on the Romanian lexicalizations of some of the main notions of Christian spirituality, such as 'believer', 'fellow', 'consolation', 'piety', 'communion', 'redemption' and 'resurrection', which are to be found in the Calvinist Catechism printed in 1648. Apart from continuing a relatively established tradition regarding the designation of these concepts, in certain cases, the Romanian translator himself creates new lexemes by means of lexical borrowing and loan translation.

Keywords: lexicalization, Christianity, loanword, calque, semantic transfer

Apariția și răspândirea creștinismului nu numai că au determinat transformări calitative esențiale în modul de conceptualizare a lumii / divinității, dar ele au atras după sine și o înnoire radicală a limbilor naționale, îndeosebi în ceea ce privește domeniul lexical. În acest sens, se poate spune că „odată cu popoarele s-au creștinat și limbile" (Gafton 2005, p. 7).

Noile noțiuni indispensabile cultului religios au impus, implicit, și crearea unui lexic specializat, modalitățile de lexicalizare urmând căi diverse de la o limbă la alta, dar și în cadrul aceleiași limbi[1]. În cazul limbilor originare ale *Bibliei,* una dintre modalitățile de lexicalizare a noilor concepte o putea constitui revitalizarea fondului lexical vechi prin resemantizarea unor lexeme existente (unele prin excelență „păgâne"), încărcându-le cu semnificații noi, corespunzătoare existenței creștine[2]. O altă modalitate de a crea terminologia necesară o reprezenta creația lexicală, prin derivare, compunere etc., de la baze uzuale, însoțită, de cele mai multe ori, și de schimbări semantico-noționale. Noii semnificanți, consacrați mai întâi prin uzul vorbit, au fost apoi instituționalizați prin scris, canonizați în și prin textele bilbice. În cazul limbilor ai căror vorbitori se familiarizează cu terminologia biblică îndeosebi prin intermediul unor traduceri ale *Sfintei Scripturi*, alături de modalitățile de lexicalizare amintite, se poate menționa și împrumutul din „limbile clasice"[3], respectiv calchierea.

[1] Pe de o parte, fiecare limbă dispune de un fond lingvistic propriu, de resurse proprii și de particularități de structurare și de organizare a materialului lingvistic care o diferențiază de altele. Pe de altă parte, lexicalizarea conceptelor fundamentale ale dogmei creștine se produce în chip relativ diferit la popoarele în ale căror limbi s-a scris originar *Biblia*, față de acele popoare la care *Sfânta Scriptură* a ajuns în urma unor traduceri. Apoi, în cel din urmă caz, lucrurile se deosebesc și în funcție de natura traducerilor, cele *primare*, adică traducerile directe din limba ebraică, întrebuințând (și) alte mijloace decât cele *secundare*, mediate de versiunile latinești, slavone etc., care au servit, la rândul lor, drept sursă a unor traduceri ulterioare.

[2] De altminteri, o asemenea adaptare a fondului vechi (a existenței „păgâne") la noile nevoi se poate observa și în planul practicilor, ritualurilor, ceremoniilor, dar și al simbolurilor precreștine care, odată cu adoptarea noii religii, în urma unor ajustări, transferuri de sens, se încarcă cu semnificații noi, ajungând să denote realități creștine.

[3] Denumirea „limbă clasică" este folosită aici în accepția dată de E. Munteanu: „o limbă scrisă, cultivată ca atare într-un mediu cultural aloglot, din rațiuni diverse (liturgice, religioase, educaționale etc.), în mod exclusiv sau în paralel cu o limbă națională (populară). În această accepție, funcția unor limbi clasice au îndeplinit-o, în cultura românească a secolului al XVII-lea, limbile greacă și slavonă și, parțial, limba latină" (Munteanu 2008, p. 5).

BDD-A22062 © 2015 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:32:53 UTC)

Cu toate că, începând cu Reforma, are loc o nouă reinterpretare a fundamentelor dogmei creştine şi, astfel, a noţiunilor spiritualităţii creştine care, la rândul ei, atrage după sine o anumită resemantizare a unor lexeme în funcţie de diferitele orientări confesionale, numeroşi termeni, precum *pocãinţã, mântuire, ispitã* etc., rămân „ecumenici“ şi lipsiţi de orice conotaţie distinctiv-confesionalã (Munteanu 2008, p. 504), din moment ce aceştia izvorăsc dintr-o „comunitate conceptuală europeană”, din structuri conceptuale identice, lexicalizate pe baza unei paradigme semantice primare, existente în originalul ebraic sau în versiunile greacă, latină sau slavonă a textelor sacre.

2. Lexicalizarea noţiunilor esenţiale ale doctrinei calviniste a putut constitui, pe alocuri, o grea încercare pentru traducătorul *Catehismului* tipărit la Alba Iulia în 1648. O dificultate o putea reprezenta lipsa unei limbi de cult româneşti unitare şi oficializate, a unui lexic bisericesc, liturgic canonizat. Cu toate că autorul catehismului dispunea de un vocabular mai mult sau mai puţin consfinţit prin uzul relativ consecvent în graiuri şi/sau în traducerile româneşti premergătoare, textul fundamental şi cu cea mai mare autoritate, *Biblia*, cunoaştea, până la acel moment, doar o traducere parţială (po), o altă traducere parţială era efectuată concomitent cu catehismul lui Fogarasi (ntb), iar prima traducere integrală (bb) se lăsa încă aşteptată.

În aceste condiţii, un interes deosebit prezintă opţiunile[4] traducătorului român al *Catehismului* pentru a întrebuinţa sau, după caz, pentru a crea forme lingvistice care să redea concepte ce ţin de spiritualitatea creştinească, în general, respectiv de interpretarea ei calvinească, în special. De asemenea, trebuie remarcat şi faptul că situaţia limbii române este specifică şi datorită faptului că ea îmbină, în proporţii diferite, elemente ale unor limbi care se înscriu în circuite culturale deosebite[5]. Astfel, se ştie că, vreme îndelungată, oficierea slujbelor se făcea într-o limbă străină (slavonă, eventual, parţial şi în anumite zone, în latină), astfel încât terminologia bisericească era preponderent de origine străină. În acest sens, este interesant de urmărit felul în care autorul alternează termenii de origine slavă cu cele de origine latinească pentru a reda acelaşi concept. Lucrurile se prezintă încă şi mai complexe dacă luăm în considerare faptul că, datorită unor condiţii istorico-politice specifice epocii, zona căreia îi aparţine traducerea intră în zona de influenţă maghiară şi, în plus, traducerea românească se serveşte şi de o sursă maghiară[6]. Astfel, pe lângă cazurile în care autorul continuă o oarecare tradiţie în lexicalizarea preceptelor creştine, există şi situaţii în care traducătorul se vede nevoit de a introduce un lexem inedit (fie sub forma unui împrumut cult, fie a unui calc de semnificat sau de expresie, fie a unui derivat nemaîntâlnit)[7]. Ba mai mult,

[4] În mod firesc, ne referim la situaţiile în care traducătorul într-adevăr avea posibilitatea de a opta pentru anumiţi termeni în defavoarea altora, limba română (veche) dispunând de diverşi termeni, inclusiv de origini diferite, pentru a denumi acelaşi conţinut. Fără îndoială că, de cele mai multe ori, opţiunile traducătorului erau limitate din moment ce limba română avea deja un lexic bisericesc mai mult sau mai puţin instituit. De bună seamă că, în etapele ulterioare, acesta a suferit anumite restructurări, unele chiar majore, îndeosebi începând cu difuzarea traducerilor *Noului Testament de la Bălgrad* şi a *Bibliei de la Bucureşti*, care au îmbogăţit vocabularul preexistent, sporind, implicit, şi opţiunile de lexicalizare a unor noţiuni.

[5] Prin influenţa culturii şi a limbii slavone, românii au intrat în sfera de cultură (inclusiv de cult) răsăriteană. Iar influenţa versiunilor latine, mediate şi de maghiarimea din regiunile ardeleneşti, le-a deschis românilor drumul către cultura de tip occidental.

[6] *Catehismul* calvinesc din1648 s-a tradus după versiunea latino-maghiară *Catechismus Religionis Christianae* care a cunoscut mai multe ediţii (1636, 1639, 1643, 1647). Textul lui Fogarasi se bazează, cel mai probabil, pe ediţiile din 1643 şi 1647, eventual pe cea din 1639 (Tamás 1942, p. 11, 129). De altminteri, ediţiile din 1939, 1943 şi 1947 sunt aproape identice, astfel încât stabilirea exactă a ediţiei-sursă a textului lui Fogarasi este greu de făcut (Tamás 1942, p. 11).

[7] De cele mai multe ori, creaţiile lexicale se pot pune pe seama unui vorbitor care stăpâneşte foarte bine limba în cauză şi care, astfel, îşi asumă unele libertăţi, extinzând, uneori chiar forţând limitele sistemului / normei. Însă, forme inedite i se pot datora şi unui vorbitor care are cunoştinţe modeste şi, drept urmare, este lipsit de „simţul

BDD-A22062 © 2015 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:32:53 UTC)

lucrul acesta se observă și în cazuri în care limba română dispunea de termeni pentru a desemna noțiunea respectivă.

3. În cele ce urmează, ne-am propus urmărirea lexicalizării unor noțiuni, concepte fundamentale ale doctrinei calviniste prezente în acest catehism, respectiv ale credinței creștinești, în general. Dintre acestea, ne vom referi îndeosebi la următoarele sfere noționale: 'credincios', 'aproapele (subst.)', 'consolare', 'evlavie', 'comuniune', 'mântuire' și 'înviere'.

3.1. Noțiunea 'credincios (subst.)' cunoaște lexicalizarea printr-un cuvânt de origine slavă, *vernic* (< sl. *věrĭnikŭ*), în: *Cum toți* ***vernicii*** *îs chiuz și partnici a lu Hristos* (23), cf. mgh. *hivek*, cf. lat. *credentes*; *și pecetluiască tuturor* ***vernicilor*** *iertarea păcatelor* (27), cf. mgh. *hivőknek*, cf. lat. *credentibus*; *au poruncit toți* ***vernicii*** *a mînca* (28-29), cf. mgh. *hiveket*, cf. lat. *fideles*. Termenul se întrebuințează și adjectival, cu înțelesul 'credincios, loial', în: *cu trup cu suflet au voi via au voi muri, eu sînt a Domnului* ***vernic*** *al mieu* (9), cf. mgh. *hűséges,* cf. lat. *fidissimi*. Alegerea cuvântului de origine slavă este interesantă, cu atât mai mult cu cât, în catehismul din 1656[8], peste tot întâlnim corespondentul său latinesc *credincios* (Bariţiu 1879, p. 40, 41, 42). De altminteri, împrumutul slav *vernic* se atestă și în alte texte calvino-românești (în frag. tod., la Agyagfalvi și la Viski, cf. Tamás 1942, p. 120; cf. și O. Densusianu, *ilr, ii*, p. 340).

În *Catehismul* lui Fogarasi, se pot menționa și alți termeni care se înscriu în sfera noțiunii 'credincios, cel care aparține comunității creștinești', cel puțin în cadrul unor secvențe mai reduse, în cel al contextelor în care aceștia apar. Cuvintele care ajung să desemneze (și) acest concept sunt termeni uzuali care nu aparțin, în mod necesar, discursului religios. Întrebuințarea acestora cu înțelesul la care ne referim se datorează unor schimbări semantice, rezultate, de regulă, în urma unui transfer metaforic. Astfel, termenul de rudenie *făt* 'fiu, copil' (< lat. *fētus*) denotă raportul dintre om și divinitate, în: *Mai mult nu sînteți slugi ce* ***feți*** (15), cf. mgh. *fiak*, cf. lat. *filii*; ***feții*** *a lu Dumnedzeu* (41), cf. mgh. *fiaihoz,* cf. lat. *filiis*[9], așa cum, de altfel, se întâmplă și în versiunile-sursă ale textului biblic.

Unei alte sfere de întrebuințare îi aparține, la origine, și lexemul *dihanie* 'popor' (< sl. *dyhanije*), care se încarcă cu nuanța teologică 'care aparține comunității creștinești', în: *Chema-l vei pre el Isus, că el va slobozi* ***dihania*** *sa din păcatele lor* (16), cf. mgh. *az ő népét,* cf. lat. *populum suum*[10].

Domeniului, mai degrabă administrativ, îi aparține cuvântul de origine maghiară *uricaș* 'moștenitor' (der. rom. < mgh. *örök* + *suf. –aș,* cf. și mgh. *örökös*), care, în contextul: *și dacă sînteți feți,* ***uricașii*** *încă sînteți a lui Dumnedzeu* (15), cf. mgh. *örökösi,* cf. lat. *haeredes*[11], poartă și nuanța 'aparținător al comunității creștinești'. Termenul *uricaș* caracterizează textele calvino-românești, cunoscând o repartiție în Banat, Crișana și în Transilvania de sud-vest (cf. dlrlv, s.v.).

---

limbii" care să-i asigure controlul uzului, creațiile sale plasându-se în afara sistemului, cu șanse minime de a se impune.

[8] Catehismul calvinesc din1656, tipărit la Alba Iulia și însoțit de *Scutulŭ Catichizmușuluĭ cu răspunsu den scrăptura svântă. Înpotriva răspunsului a doao țări, fără scriptură svântă* (în ediția Bariţiu 1879), constituie o retipărire a celui din 1642. Atât catehismul din 1642, cât și cel din 1648 s-au tradus după versiunea latino-maghiară *Catechismus Religionis Christianae*. Pentru stabilirea textului de bază, se pot menționa două puncte de sprijin: unul formal, textele în discuție conținând 77 de întrebări și răspunsuri, și unul stilistic, acestea prezentând numeroase maghiarisme și calcuri după maghiară (vezi și Tamás 1942, p. 129).

[9] În celălalt catehism (1656): *fii* (Bariţiu 1879, p. 48), *fiiu* (p. 37).

[10] În celălalt catehism (1656): *pre oamenii săi* (Bariţiu 1879, p. 37).

[11] În celălalt catehism (1656): *moștianŭ* (Bariţiu 1879, p. 37).

BDD-A22062 © 2015 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:32:53 UTC)

Inițial aparținând sferei noționale militărești, pe care o poartă etimonul, termenul *șirag* ‘mulțime, rând (de oameni)’ (< mgh. *sereg*)[12], la rândul lui, se înscrie în sfera semantică mai largă a conceptului ‘adept al religiei creștine’, în: *dintre tot neamul omenesc* ***șiragul*** *au ales.... eu încă acelui* ***șirag*** *sînt o parte vie* (22), cf. mgh. *sereg*, cf. lat. *coetus*.

3.2. O noțiune centrală a gândirii de sorginte biblică o constituie cea de ‘seamăn’[13]. Pentru desemnarea acestui concept, începând cu secolul al XIX-lea, lexemul *aproapele* se impune definitiv ca normă literară în toate variantele stilului bisericesc. Însă, în secolele al XVI-lea - al XVII-lea, el a fost concurat de sinonime contextuale *vecin, priiatin, soț* etc. Catehismul lui Fogarasi consemnează, pentru acest sens, termenul *prietnic* ‘aproape (subst.)’ (< sl. *prijetinikŭ*), în: *îndrăgește* ***prietnicul*** *tău ca și însuți tine* (10), *nu grăi...în aleanul* ***prietnicului*** *tău* (35), *ne ținem* ***prietnicului*** *nostru* (35), cf. mgh. *felebarát,* cf. lat. *proximus*[14]. Derivatul *prietnic/priatnic* caracterizează îndeosebi textele calvino-românești, indicând o exersare funcțională anterioară a termenului. Sensul ‘aproape (subst.)’ se atestă în cp, în mo, în po (*Ex.* 20); ‘protector’ în cc_2 (cf. O. Densusianu, *ilr, ii*, p. 334); în secolul al XVII-lea, ‘prieten’ cunoaște o repartiție în Țara Românească și în Banat, iar ‘semen’ în Transilvania de sud-vest și în Crișana (cf. dlrlv, s.v.).

Cu un înțeles asemănător este întrebuințat și cuvântul *frate* ‘frate prin credință, semen’ (< lat. *frater, fratrem*), în: *Oricine urăște* ***fratele*** *său vrăjmaș este* (38), *Nime să nu supere, sau nu dosădească, nici să-l celuiască pre* ***fratele*** *său* (39), cf. mgh. *attyafia* (cuvânt compus: *attya* ‘(al) părinte(lui)’ *fia* ‘fiu’), cf. lat. *fratrem*.

3.3. În religia creștină, ideea de ‘consolare’ constituie o doctrină fundamentală. Aceasta este lexicalizată, în *Catehism*, prin derivatul *veselitură* ‘consolare’. Termenul este o creație lexicală a lui Fogarasi, acesta nefiind regăsit în alte texte românești vechi. Nu este exclus ca lexemul să fi fost format după modelul maghiar (cf. mgh. *vigasztal-*[15] ‘a veseli’ *-ás* ‘suf. -itură’), termenul românesc corespunzând, în text, formației lexicale ungurești, preluând și sensul acesteia. Astfel, acesta se notează în: *Ce* ***veselituri*** *ai tu în vieața ta și în moartea ta?* (9/5), cf. mgh. *vigasztaltatás(od)* ‘id.’, cf. lat. *consolatio*; *cu această* ***veselitură*** (9/20), cf. mgh. *vigasztalás(sal)*, cf. lat. *consolatione*; *cu această* ***veselitură*** (20); *pre ce* ***veselitură*** *este* (25); *ce* ***veselitură*** *iei* (26). În celălalt catehism calvinesc (1656), acesta este redat prin alte corespondente: *veselie* (Bariț iu 1879, p. 34, 41), *măngăĭare* (p. 34) și *bucurie* (p. 39).

Legat de această sferă noțională este și conceptul ‘satisfacție’, redat prin compusul *făcătură de destul*, care, la rândul lui, urmărește modelul maghiar, fiind notat în: *prentru* ***făcătură de destul*** *a lu Hristos* (23), ***făcătura de destul*** *cu plin* (24), cf. mgh. *elégtétel* ‘satisfacție’ (*elég* ‘destul’ *tétel* ‘facere’), cf. lat. *satisfactio(nem)*[16].

3.4. Ideea de ‘providență’ reprezintă o noțiune originar filosofică care s-a specializat în sens creștin. Expresiile care redau acest concept în limba română (veche) diferă de finalitatea

[12] În ceea ce privește termenul *șir(e)ag,* acesta poate proveni din mgh. *sereg* ‘mulțime, armată’ sau poate fi derivat pe terenul limbii române de la *șir* + *-(e)ag* (cf. DER, s.v.). Asupra etimologiei acestui cuvânt vezi și Pál 2014, p. 488-489.

[13] Detalii asupra lexicalizării acestui concept, în diferite limbi și în diverse texte biblice, vezi și în Munteanu 2008, p. 381-391.

[14] Celălalt catehism (1656) întrebuințează, de regulă, cuvântul *priĭatinŭ* (Bariț iu 1879, p. 34, 35, 45, 47).

[15] Originea cuvântului maghiar trebuie căutată în forma arhaică (azi dispărută) *vigaszik* ‘a se vindeca’. Forma *vigasztal* este una derivată de la cuvântul de bază *vig* ‘vesel’, la care se atașează trei sufixe verbale: suf. iterativ *–sz,* suf. factitiv *–t* (rezultând forma arhaică *vigaszt,* cf. și mgh. *marad-* ‘a rămâne’ + *-t*: *maraszt* ‘a face să rămână’), respectiv, în cele din urmă, suf. iterativ *–al* (cf. și mgh. *marasztal*). Forma *vigasz* ‘consolare’ este rezultatul unei derivări regresive ulterioare (cf. Totfalusi, s.v.).

[16] Pentru acest înțeles vezi și *a face destul* ‘a satisface’ (12, 19), cf. mgh. *tegyünk eleget* (expr. *eleget* ‘destul’ *tenni* ‘a face’), cf. lat. *satisfaciamus* (cf. și Tamás 1942, p. 87). În celălalt catehism (1656), formației *făcătură de destul* îi corespunde *faptele (cele destoinice*) (Bariț iu 1879, p. 40).

BDD-A22062 © 2015 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:32:53 UTC)

și de specificul orizontului de adresare ale fiecărui text, de disponibilitatea creatoare a fiecărui traducător, ca și de limitele inventarelor morfematic și semantic ale limbii scrise din secolele al XVI-lea – al XVII-lea. Dintre modalitățile de lexicalizare disponibile[17], Fogarasi optează pentru sintagma explicativă *purtătură de grijă* 'îngrijire, providență', în: *Ce este **purtătura de grijă** a lu Dumnedzeu?* (15), cf. mgh. *gondviselés* 'îngrijire' (*gond* 'grijă' *viselés* 'purtare')[18], cf. lat. *providentia* (cf. și Tamás 1942, p. 108). De altfel, această formație lexicală se întâlnește și în po, unde sfera de aplicabilitate a noțiunii este însă una laică, fiind restrânsă la ideea 'cel care poartă grija unei case', în: ***purtătoriul(ui) de grija** caseei* (*Gen.,* 43, 16, 19, după mgh. *Háza gondgyaviselöienec*, respectiv *haza Gondgya viselyöiehöz*).

3.5. Noțiunile care circumscriu codul etico-religios, conduita prin excelență creștină, la rândul lor, cunosc diverse lexicalizări care valorifică diferite nuanțe comportamentale și afective ale existenței creștine, în general. În această sferă pot fi încadrate cuvintele care denotă raportarea credinciosului la divinitate, respectiv la semenii, precum și raportarea divinității la om.

3.5.1. În conduita creștină, un loc central îl ocupă ideea de 'slavă'. Aceasta este redată, la Fogarasi, prin diferite lexeme, printre care derivatul *fericăciune* 'slavă, glorie' (der. rom. < *a ferica* < lat. **fĕlīcāre*), în: *în **fericăciune** de vecie să ne treacă* (21), ***fericăciune** sau lauda* (45), cf. mgh. *dicsőség,* cf. lat. *gloria(m)*. În locul corespunzător din textul *Catehismului* din 1656, întâlnim termenul *slavă* (Barițiu 1879, p. 39, 48). În textul lui Fogarasi, substantivul se notează și cu sensul 'fericire', în: *Cum după această viață voi avea **fericăciune** deplină* (26). Derivatul *fericăciune* este frecvent întâlnit în limba liturgică veche (cf. dlr, s.v.), cunoscând o repartiție în Banat, Crișana și Transilvania de sud-vest (cf. dlrlv, s.v.). Termenul se regăsește și adjectival, în forma *fericat(ă)* 'glorios', în: *trupul **fericat** a lu Hristos* (25), cf. mgh. *dicsőséges,* cf. lat. *glorioso*. În locul corespunzător, celălalt catehism (1656) notează termenul *slăvit* (Barițiu 1879, p. 41). Asemenea derivatului substantival, adjectivul, la rândul lui, se întrebuințează și cu sensul 'fericit' (9). Termenul este frecvent întâlnit în limba română veche bisericească. Cu sensul 'fericit', acesta cunoaște o repartiție în Banat, Crișana și Transilvania de sud-vest (cf. dlrlv, s.v.). Verbul *a fereca (a ferica)* și derivatele sale au fost notate, în secolul al XVI-lea, în tipăriturile coresiene (cf. da), în manuscrise rotacizante (cf. da; Rosetti 1931, p. 38; O. Densusianu, *ilr, ii*, p. 489, 574) și în unele traduceri copiate în Banat-Hunedoara (cf. Gheție & Mareș 1974, p. 282). Atestările din secolul al XVII-lea provin din texte bănățene și ardelenești (cf. și Gheție 1974, p. 129)[19].

În aceeași sferă semantică se înscrie și lexemul *înmăritură* 'înălțare, slăvire', în: *în mîna ta este **înmăritura** a tuturora* (46), cf. mgh. *felmagasztalás,* cf. lat. *magnificatio*[20]. Cu acest sens, verbul *a înmări* apare doar sporadic în textele românești vechi, mai frecvent fiind sensul 'a face să crească, a mări' (cf. O. Densusianu, *ilr, ii*, p. 224).

Tot aici putem menționa și termenul *laudă* 'glorie, preamărire' (der. rom. < *a lăuda* < lat. *laudare*), în: *să facem **lauda** ta mai înainte de toate lucrurile* (42), ***lauda** Numelui tău să tocmim înaintea noastră* (42), cf. mgh. *dicsősége,* cf. lat. *gloriam*. În pasajul corespunzător din celălalt catehism (1656), se notează *slava (ta), (numele tău) celŭ slăvitŭ* (Barițiu 1879, p. 48).

O altă lexicalizare a aceleiași sfere noționale o reprezintă maghiarismul *biciuială* 'apreciere, venerație' (<rom. *a bicilui* <mgh. *becsül-ni*), notat în: *cu mare cinste și **biciuială*** (36), cf. mgh. *böcsülettel,* cf. lat. *veneratione*[21]. În secolul al XVI-lea, verbul de bază *a bicilui/a biciului* cunoaște o repartiție în Moldova și în unele zone mai restrânse din nordul

[17] Asupra modalităților de lexicalizare a acestei noțiuni vezi Munteanu 2008, p. 391-407.
[18] În pasajul corespunzător din *Catehismul* din 1656, întâlnim: *socotintĭa* (Barițiu 1879, p. 37).
[19] Pentru repartizarea sa actuală vezi Gheție & Mareș 1974, p. 282-283.
[20] În celălalt catehism (1656): *mărire* (Barițiu 1879, p. 50).
[21] În celălalt catehism (1656): *cu mare cinste și laudă* (Barițiu 1879, p. 46).

BDD-A22062 © 2015 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:32:53 UTC)

țării. Cu toate că acesta cunoaște relativ puține atestări, nu se poate exclude circulația lui (și) anterioară în graiurile populare ardelenești, unde se înregistrează în secolul următor, fiind notat în Banat și în Trans. sud-vest, la Agyagfalvi și Viski, având și sensul 'a onora, a respecta, a venera', precum și în *Dictionarium valachico-latinum* (cf. dlrlv, s.v.). De asemenea, el se notează, în secolul al XVII-lea, și în acte moldovenești (drb, 118/5)[22]. Derivatul substantival este mai puțin frecvent, fiind întâlnit, mai cu seamă, în texte calvino-românești.

3.5.2. O altă coordonată definitorie a conduitei creștinești o constituie conceptul 'credință' care, în textul lui Fogarasi, alături de termenul latinesc *credință*, cunoaște lexicalizarea prin *usbăială* 'încredere, credință' (der. rom. < *a usbăi,* cu etimol. necun.), în: *ce* ***usbăială*** *încă adevărită am* (24), *cinste destoinică și* ***usbăială*** *să pornească* (41), cf. mgh. *bizodalom,* cf. lat. *fiducia*. În pasajele corespunzătoare din celălalt catehism (1656), apare termenul *nădejde* (Barițiu, 1879, p. 40, 48). Verbul de bază *a usbăi / a uzbăi* 'a (se) (în)crede' se atestă în texte vechi ardelenești, în care acesta alternează cu maghiarismul *a (se) bizui* 'id.'.

Același concept este redat și printr-un alt lexem, *vernicie* 'fidelitate, credință' (der. rom. < *vernic* < sl. *věrĭnikŭ*), în: *cu dragoste și cu* ***vernicie*** (37), cf. mgh. *hűséggel,* cf. lat. *fidem*.

3.5.3. Un alt aspect esențial al credinței creștinești îl reprezintă conceptul 'recunoștință' care, la Fogarasi, cunoaște diverse realizări lexicale, printre care prin derivatul *harnic* 'plin de har (recunoștință)' (< sl. *harĭnŭ*) în: *să ne arătăm către Dumnedzeu a fi* ***harnici*** (31), cf. mgh. *hálaadó,* cf. lat. *gratos*[23]. Termenul este consemnat și la Viski, în contextul: ***harnici*** *și destoinici* (cf. Tamás 1942, p. 90), iar, cu sensul 'demn, vrednic', acesta se atestă în Moldova, unde se notează și înțelesul 'capabil' (cf. dlrlv, s.v.). Același termen intră și în structura compusului, care redă modelul maghiar, *dădătură de har* 'mulțumire, recunoștință', în: *cu ce* ***dădătură de har*** *mă țin lu Dumnedzeu* (9), ***dădătură de har*** *după mîncare* (47), cf. mgh. *hálaadás* 'recunoștință' (*hála* 'mulțumire, recunoștință, har' *adás* 'dare'), cf. lat. *gratiam, gratiarum actio*. În pasajele corespunzătoare din *Catehismul* din 1656, întâlnim: *mulțămită, mulțĭamire* (Barițiu 1879, p. 34, 43). Formația lexicală *dădătură de har* se consemnează și la Agyagfalvi (cf. Tamás 1942, p. 82).

3.5.4. Un alt concept important din terminologia teologico-sapiențială este cel de 'umilință, supunere' care este lexicalizat prin diverși termeni, precum: *ascultămînt* 'ascultare, supunere' (der. rom. < *a asculta* < lat. *ascultare*), în: *Credința este din* ***ascultămînt,*** ***ascultămîntul*** *iară prin cuvîntul a lu Dumnedzeu* (26), cf. mgh. *hallás(ból),* cf. lat. *auditu(s)*. Termenul corespondent din celălalt catehism (1656) este *auzitŭ(lŭ)* (Barițiu 1879, p. 41). Derivatul *ascultământ* caracterizează limba română (liturgică) veche, în general.

Cu înțeles asemănător este întrebuințat și derivatul *îngăduitură* 'obediență' (der. rom. < *a îngădui* < mgh. *enged-ni*), în: *către voia ta să fim gata, cu* ***îngăduitură*** (43), cf. mgh. *engedelmességgel,* cf. lat. *tuae voluntati prompte pareamus*. În segmentul corespunzător din celălalt catehism (1656), formularea include un alt termen, în: *să fimŭ gata spre* ***plecare*** *voĭeĭ tale* (Barițiu 1879, p. 49). Derivatul *îngăduitură* apare doar sporadic în textele românești vechi, fiind notat în câteva texte calvino-românești (cf. Tamás 1942, p. 93).

Tot aici putem menționa și termenul *smerime* 'smerenie' (der. rom. < *a se smeri* < sl. *sŭměriti*), în: *cu* ***smerime*** *și cu curăciune* (38), cf. mgh. *szemérmetesen,* cf. lat. *modeste*[24]. În limba română (veche), mai frecvent întrebuințat este derivatul *smerenie* (vezi și *smirenie*, în Barițiu 1879, p. 41). Derivatul *smerime* se întâlnește și la Agyagfalvi (vezi *zmirimiae*) și la Viski (vezi *zmirime*) (cf. Tamás 1942, p. 112).

[22] Răspîndirea actuală cuprinde Transilvania și Banatul.
[23] În celălalt catehism (1656): *mulțĭămitori* (Barițiu 1879, p. 46).
[24] În celălalt catehism (1656): *în blănzie* (Barițiu 1879, p. 47).

BDD-A22062 © 2015 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:32:53 UTC)

De altminteri, nuanțele ‘umilință’, ‘supunere’ se regăsesc și în semantica verbului *a (se) milcui* ‘a (se) ruga, a implora’ (< vsl. *milĭkovati,* bg. *milkamŭ*), notat în: *Hristos de-a-dereapta a lu Dumnedzeu* ***milcuiește-se*** *prentru noi* (16), cf. mgh. *esedezik,* cf. lat. *interpellat*.

Tot astfel, ideea de ‘umilință’ este implicit prezentă și în noțiunea ‘căință pentru păcatele săvârșite’, lexicalizată, în textul lui Fogarasi, prin substantivul *pocanie* (< sl. *pokajanije*), în: *Botejunea a* ***pocaniei*** *pre iertăciunea păcatelor* (27), cf. mgh. *meg térésnek,* cf. lat. *resipiscentiae*. În celălalt catehism (1656), termenul corespunzător este *pocăinției* (Barițiu 1879, p. 42). Aceeași nuanță este cuprinsă și în forma de participiu *pocăit*, notat în: *Împărăția cerului* ***Pocăiților*** *se deschide, nepocăiților iară se încuie* (31), cf. mgh. *meg térőknek*, cf. lat. *resipiscentibus*.

3.5.5. În sfera semantică care descrie latura afectivă a existenței creștine se înscriu termenii care denotă ‘milă’. Printre aceștia figurează *meserere* ‘îndurare, milă, mizericordie’ (< lat. *mĭsĕrēre* < *miser*), în: *fac* ***meserere*** (33), *curat numai din* ***meserere*** *a lu Dumnedzeu mi se destoinicește mie* (23-24), *numai din* ***meserere*** *a lu Dumnedzeu prentru Hristos* (31), cf. mgh. *irgalmasság,* cf. lat. *misericordia*. În pasajele corespunzătoare din *Catehismul* din 1656, întâlnim, de fiecare dată, termenul *milă* (Barițiu 1879, p. 40, 43, 44). De altminteri, *milă* ‘îndurare, milostenie’ (< sl. *milŭ,* fem. *mila*) se înregistrează și la Fogarasi, în contextele: *din* ***mila*** *a lu Dumnedzeu* (24), *Să cerem* ***mila*** *încă a Duhului Sfînt* (40), *împărăția a puterii și a* ***milei*** (42), cf. mgh. *kegyelem, kegyelmét,* cf. lat. *gratia(m), gratiae*. Un conținut asemănător poartă și adjectivul *milostivnic* ‘milos’ (< sl. *milostivnikŭ*), în: *haru-ți dăm noi Înălției Sfînte a tale ca unui* ***milostivnic*** (47).

3.5.6. Printre cuvintele care desemnează însușiri morale ideale ale credinciosului sau atribute ale vieții religioase putem aminti derivatul adjectival *smerit(ă)* ‘evlavios’, notat în: *eu sînt blînd și cu inima* ***smerită*** (10), *Care (Hristos) schimba va trupurile* ***smerite*** *a noastre* (26), cf. mgh. *alázatos,* cf. lat. *humile*.

Un alt atribut este redat prin lexemul *destoinic(ă)* ‘potrivit, cuviincios’ (< sl. *dostoinŭ*), în: *să fim cu cinste* ***destoinică*** (41), cf. mgh. *illendő,* cf. lat. *convenientem*. Într-un alt context, termenul denotă sensul ‘demn de (pedeapsă)’, în: ***destoinici*** *sîntem spre bătăi* (12). În limba română veche, cuvântul se atestă cu sensurile ‘care merită ceva, care este demn (de)’ (cv, ct, cp, cc_1, cc_2, po) și ‘oportun, potrivit’ (cb) (cf. și O. Densusianu, *ilr, ii*, p. 275)[25].

Tot aici putem include și termeni care descriu atributul ‘integritate etico-religioasă’[26] care se lexicalizează, în textul lui Fogarasi, prin formații cu prefixe negative. Astfel, termenul *nevinovat* ‘fără de păcat’ (der. rom. < *vinovat* < sl. *vinovatŭ*) este notat în: *Cum el fiind* ***nevinovat*** *înaintea dregătorului de afară* (18), cf. mgh. *ártatlan,* cf. lat. *innocens*[27]. Un înțeles asemănător are și derivatul *necertătoare* ‘neprihănită’ (der. rom. < *a certa* < lat. *certare*), în sintagma: *viață* ***necertătoare*** (30, 31). În pasajul corespunzător din celălalt catehism (1656), întâlnim: *neprepusă* (Barițiu 1879, p. 43). Formația *necertătoare* ‘fără vină/păcat’ calchiază derivatul maghiar *feddhetetlen* ‘id.’ (< *meg-feddni* ‘a certa’ + suf. privativ *-etlen*), cf. lat. *integritate*. Derivatul se atestă numai la Fogarasi (cf. și Tamás 1942, p. 99).

---

[25] Vezi și substantivul *destoinicie* ‘merit’, în: *fără de toată destoinicia a mea* (23), *destoinicia a lu Hristos* (24), *nu ni se dă din destoinicie ce din milă* (25), cf. mgh. *érdem*, cf. lat. *meritum*. În limba română veche, termenul este atestat și cu înțelesurile: ‘acțiune considerată ca demnă de...’ (CT), ‘fel demn de comportare, de trai’ (CP, CC_2) și ‘moștenire’ (PS, CP, CV) (cf. și O. Densusianu, *ILR, II*, p. 275).

[26] Vezi și termenul *curăciune* ‘puritate’ în: *cu smerime și cu curăciune* (38), cf. mgh. *tisztán,* cf. lat. *caste*. În *Catehismul calvinesc* din 1656, întâlnim: *în curăție* (Barițiu 1879, p. 47). Acesta din urmă este notat cu sensul ‘cinste, nevinovăție’ în *Prefața Paliei* (1582). Derivatul *curăciune* este atestat în DVL cu înțelesul ‘puritas, castitas, munditia’ (cf. și Tamás 1942, p. 81).

[27] Vezi și der. subst. *nevinovăciune* ‘nevinovăție’, în: *Dumnedzeu va întări pre voi pînă în sfîrșit în nevinovăciune* (22) , cf. mgh. *ártatlanság,* cf. lat. *inculpatos*. Acesta este redat, în celălalt catehism (1656), prin termenul *nevinovăție* (Barițiu 1879, p. 40).

BDD-A22062 © 2015 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:32:53 UTC)

3.6. Dacă ființa creștină se definește prin slăvire (a Domnului), loialitate, recunoștință, umilință, practicarea unor sentimente de cucernicie etc., cu alte cuvinte printr-o conduită morală guvernată de asemenea valori, la polul opus se află acei termeni care desemnează noțiunile care încalcă acest set de valori creștine. În textul lui Fogarasi, din această sferă semantică face parte lexemul *urăciune* 'ură' (der. rom. < *ură* < *a urî* < lat. **horrire, horrere, horrescere*), în: *din năravˇ sînt plecat spre* ***urăciunea*** *lu Dumnedzeu* (11), cf. mgh. *gyülölésére*, cf. lat. *odium*. Termenul este folosit mai întâi cu accepția generală de 'acțiune nedemnă, neomenească' (cc_2), apoi cu înțelesurile speciale de 'ură' (ps, cp, cc_1, cc_2, po), 'invidie, gelozie' (cp), 'dispreț' (ph, cp), 'grozăvie' (ps, ct) (cf. O. Densusianu, *ilr, ii*, p. 309). În forma cu *-n-* rotacizat, *urriciunre/urreciunre* cunoaște și sensul 'batjocură, ocară, defăimare' (ph).

Pentru același conținut Fogarasi notează și derivatul *nevedenie* 'ură, invidie' (der. rom. < *vedenie* < sl. *viděnije*), în: *arădatul încă a vrăjmăşiei, a şti mînia,* ***nevedenia*** (38), cf. mgh. *irigységet* 'invidie', cf. lat. *odium*. În pasajul corespunzător din *Catehismul* din 1656, întâlnim: *măniĭa şi urăcĭune* (Bariţiu 1879, p. 46)[28]. Tot aici se încadrează și termenul *vrăjmăşie* 'ură, dușmănie' (der. rom. < *vrăjmaș* < **vrăjbnaș* < sl. *vražĭ(dĭ)binŭ*), în: *Contenind* ***vrăjmăşia****... rădăcina şi arădatul încă a* ***vrăjmăşiei*** (38), cf. mgh. *öldöklés,* cf. lat. *caedem(-is)*.

În aceeași sferă noțională putem include și termenul *spurcăciune* 'pângărire, profanare' (der. rom. *a spurca* < lat. *spurcare*), notat în: *Cum toată* ***spurcăciunea*** *nouă trebuieşte să urîm* (38), cf. mgh. *fertelmesség,* cf. lat. *turpitudo*. Termenul este notat îndeosebi în textele calvino-românești din secolul al XVII-lea (vezi și în celălalt catehism din 1656, în dvl, s.v. *Spurkecsune* 'Pollutio. Sordities').

Cu aceeași nuanță semantică se notează și derivatul *sdrobitură* 'depravare' (der. rom. < *a sdrobi* < sl. *s(ŭ)drobiti*), în: *Oare de unde este năravului omenesc atare mare* ***sdrobitură*** (11), cf. mgh. *romlotság*, cf. lat. *pravitas*. În pasajul corespunzător din celălalt catehism (1656), se notează *răsipitura* (Bariţiu 1879, p. 35). Termenul *zdrobitură* se atestă cu înțelesul 'sfărâmătură' în ph (49^{v}/24), iar cu cel de 'desfrâu' se întâlnește la Agyagfalvi și la Viski (cf. Tamás 1942, p. 110).

Tot un comportament nedorit desemnează și maghiarismul *alnicie* 'viclenie' (<rom. *alnic* < mgh. *álnok*), în: *Iacă în* ***alnicie*** *m-am prins şi muma mea în păcat m-a încălzitu-mă în sgăul său* (11), cf. mgh. *álnokság,* cf. lat. *iniquitate*[29]. În secolul al XVI-lea, termenul este notat în po, iar, în secolul următor, acesta se întâlnește numai în texte românești de inspirație calvină (Ghețe & Mareș 1974, p. 266), cunoscând o repartiție în Banat, Crișana și Transilvania de sud-vest (cf. dlrlv, s.v.). Apropiat acestuia este și un al maghiarism, *hiclenie* 'necinste', 'necredință', 'trădare' (<rom. *hiclean* <mgh. *hitlen*), consemnat în: *El (Mesia) au răbdat dureri prentru* ***hicleniile*** *noastre* (20), cf. mgh. *álnokságainkért,* cf. lat. *iniquitatibus*.

O altă trăsătură condamnabilă este cea lexicalizată prin termenul *scumpete* 'avariție, lăcomie' (der. rom. < *scump* < sl. *skompŭ*), în: *„toate meşteşugurile rele, cu carile apucăm ce este altuia şi toată* ***scumpetea*** *şi vietura rea*" (38), cf. mgh. *fösvénységet*, cf. lat. *avaritiam*. Același înțeles se notează și în celălalt catehism din 1656 (Bariţiu 1879, p. 47).

De asemenea, prin extindere, se poate încadra aici și termenul *furtușag* 'furt, tâlhărie' (der. rom. *furt* < lat. *furtum*), în: Subt *numele* ***furtuşagului*** *cuprinde toate meşteşugurile rele* (38), cf. mgh. *lopásnak,* cf. lat. *furti*. Termenul este derivat cu un sufix substantival de origine maghiară (rom. *-șag* < mgh. *ság*) și nu este exclus ca acesta să fi fost format, eventual, după

[28] Vezi și verbul *a se nevedea* 'a urî' în CT, iar *nevedenie* 'Invidia' în DVL (cf. Tamás 1942, p. 100).
[29] În celălalt catehism (1656): *în strămbătate sămtŭ începutŭ, şi în păcate mă nascu maica me* (Bariţiu 1879, p. 35).

BDD-A22062 © 2015 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:32:53 UTC)

modelul maghiar *tolvaj-ság* ‘furt’. De altfel, derivatul este întâlnit relativ frecvent în textele românești vechi care consemnează și varianta *furtișag*.

Tot aici putem menționa și substantivul *mînie* ‘supărare, furie’ (< lat. *mania* < gr.), în: *Din năravˆ eram feți ai* ***mîniei*** (11), *ce mai tare în vremea morții au pățit-o* ***mînia*** *a lu Dumnedzeu* (18), cf. mgh. *haragnak*, *haragját*, cf. lat. *irae*, *iram*.

O realitate reprobabilă denotă și termenul *blesteamă* ‘nenoricire, maledicție’ (der. rom. < *a blestema* < lat. *blastimare, blasphemare*), în: *Cum* ***blesteama*** *ce era pre mine să ia sine* (19), cf. mgh. *átkot*, cf. lat. *maledictionem*.

O noțiune esențială, cu conotații negative în doctrina creștină, este și cea de ‘tentație’, lexicalizată prin cuvântul *ispită* (der. regresiv < rom. *a ispiti* < sl. *ispytati*), în: *Nu ne duce pre noi în* ***ispită*** (44), *în* ***ispită*** *să nu cădeți* (45), cf. mgh. *kisértés-ben(-től)*, cf. lat. *tentationem*. În pasajele corespunzătoare, celălalt catehism (1656) întrebuințează, în mod consecvent, termenul *năpastă* (Barițiu 1879, p. 49). De altfel, cuvântul *ispită* este unul dintre acei termeni bisericești care au fost preluați de română din slavonă înainte de secolul al XI-lea (Munteanu 2008, p. 496) și care este uzual și astăzi. Mai puțin frecvent este derivatul *ispitătură* ‘tentație’, notat, la Fogarasi, în: *Cum eu în* ***ispităturile*** *grele a mele pre mine... să mă hrănesc* (20). Derivatul redă aceiași termeni ungurești și latinești din textele-sursă ca și cuvântul său de bază. În celălalt catehism (1656), însă, acesta îi corespunde termenului *amărăciune* (Barițiu 1879, p. 39). Forma *ispitătură* este consemnată, sporadic, și în dvl (cf. Tamás 1942, p. 95).

3.7. Indiferent de confesiune, ideea ‘comuniune’ constituie unul dintre fundamentele dogmei creștine. În textul lui Fogarasi, această noțiune este redată, printre altele, printr-un împrumut maghiar preluat direct din textul-sursă: *chiuz(ă)*. Lexemul apare în diverse contexte, având semnificații mai mult sau mai puțin înrudite. Astfel, maghiarismul este notat cu sensurile: 1. ‘comun’ (cf. mgh. *közös* ‘care aparține comunității’), în: *toți vernicii îs* ***chiuz*** *și partnici a lu Hristos* (23), cf. lat. *communionem*; 2. ‘comunitate, comuniune’ (cf. mgh. *közösség*), în: *vouă încă* ***chiuză*** *să fie cu noi, și* ***chiuză*** *a noastră să fie cu Tatăl și cu Fiul său* (23), cf. lat. *communio* (cf. și Tamás 1942, p. 79). Termenul denotă și un alt înțeles, acela de ‘obișnuit’ (cf. mgh. *közönséges*) în: *Șapte cărți* ***chiuze*** (8), *Biserica* ***chiuză***, *creștinească* (13), ***chiuză*** *Biserică Sfîntă a lu Hristos* (22), cf. lat. *catholica*. De la această bază lexicală s-a format și derivatul *chiuzluitură* ‘comuniune’ (<rom. *chiuz* <mgh. *köz*)[30], consemnat de Fogarasi în: *păharul iară* ***chiuzluitura*** *a sîngelui lui cu noi* (29), cf. mgh. *közöltetés*, cf. lat. *communionem*. În pasajul corespunzător din celălalt catehism (1656), întâlnim: *înpreunare* (Barițiu 1879, p. 42).

În aceeași sferă semantică se înscrie și lexemul *unăciune* ‘unitate’ (der. rom. < *uni-* + *-ciune*), în: ***unăciunea*** *Sfinților* (13, 22), cf. mgh. *egygyesség* (*egy* ‘unu/una’), cf. lat. *communio(nem)*. Vezi și var. *uniciune* în celălalt catehism calvinesc (Barițiu 1879, p. 40). În secolul al XVII-lea, termenul cunoaște o repartiție în Moldova, Crișana și Transilvania de sud-vest (cf. dlrlv, s.v. *uniciune*).

Prin extindere, putem aminti aici și verbul *a împreuna* ‘a (se) uni’, în contextul: *Cum trupul meu cu putere a lui Hristos sculîndu-se, iarăşite cu sufletul meu* ***împreuna-se-va*** (25), cf. mgh. *egygyesülni,* cf. lat. *unietur*. Tot astfel, în virtutea contextelor în care acesta apare, se poate încadra aici și adjectivul *partnic* ‘părtaș’, ‘participant’ (der. rom. *parte* < lat. *pars, partis*), în: *să ne poată face* ***partnici*** *în dereptatea căutată* (20), *din tot binele lui mă face* ***partnic*** (22), *Cum toți vernicii îs chiuz și* ***partnici*** *a lu Hristos* (23), *credința singură ne face pre noi* ***partnici*** *în Hristos* (26), cf. mgh. *részes*, cf. lat. *participe (facit), communionem*

[30] Derivatul *chiuzluitură* s-a putut forma după mgh. *közösség* ‘comuniune’.

BDD-A22062 © 2015 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:32:53 UTC)

(habeant)[31]. În secolul al XVII-lea, derivatul cunoaște și sensurile ‘părtaș’ (în Moldova și Banat) și ‘adept, partizan’ (în Moldova) (cf. dlrlv, s.v.).

3.8. Lexicalizarea noțiunii ‘mântuire’, indispensabilă cultului religios, a cunoscut, în limba română, o evoluție interesantă. Se observă, de pildă, faptul că, de-a lungul veacurilor, diverse împrumuturi se aflau în rivalitate ba chiar și simultan în aceeași epocă. Astfel, în secolul al XVI-lea, împrumutul slav *a spăsi* a fost concurat de cel maghiar *a mântui*, care îi ia treptat locul. Pe de altă parte, *a mântui,* la rândul lui, a fost concurat, chiar în cadrul aceleiași epoci, de sl. *a izbăvi*. Astfel, de exemplu, în unele versiuni ale rugăciunii *Tatăl nostru* se întrebuințează sl. *a izbăvi* (în cat.c., 1560), iar în altele mgh. *a mântui* (în *Catehismul* lui Luca Stroici, 1593), primul învingând, în cele din urmă, în varianta canonică modernă. În mod interesant, însă, față de această situație, pentru ‘Isus Hristos’, termenul cu un caracter oarecum „normativ” în limbajul bisericesc actual este cel de origine maghiară, *Mântuitorul*, și nu *Izbăvitorul* (sau *Salvatorul* etc.).

În cazul *Catehismului* lui Fogarasi, ni se pare destul de interesant faptul că, deși traducerea românească se efectuează într-o zonă puternic influențată de maghiară, autorul nu optează nicăieri în textul său pentru termenul de origine maghiară *a mântui*[32], cum ne-am fi așteptat, și cum, de altfel, acesta se regăsește în celălalt catehism (1656)[33]. La Fogarasi, conceptul ‘mântuire’ este lexicalizat prin alte cuvinte, precum verbele *a ispăsi, a slobozi, a descumpăra* și derivatele lor.

Verbul *a ispăsi* (< sl. *ispasti, ispašo, ispasati*) este notat în: *alt nume prin care ar trebui* ***a*** *ne ține sau ne* ***ispăsi*** (16), cf. mgh. *megtartatnunk,* cf. lat. *servati*; *Care va crede și se va boteza* ***ispăsi-se va*** (28), cf. mgh. *üdvözül,* cf. lat. *servabitur*; *din toate păcatele noastre ne slobozește și ne* ***ispășește*** (15-16), cf. mgh. *üdvözít*, cf. lat. *salvat*. Derivatul substantival *ispășenie* ‘izbăvire, mântuire’ (< sl. *sŭpasenije*) este consemnat în: *cum toate să-mi slujească spre* ***ispășenie****-mi* (9), cf. mgh. *idvösségemre,* cf. lat. *saluti*; *armele* ***ispășeniei*** (32), cf. mgh. *az idvösségnek fegyverét,* cf. lat. *gladium spiritus*; *și cum daruri au luat de la Dumnedzeu acele tuturora trebuește să întoarcă pre* ***ispășenie*** (23), cf. mgh. *idvősségekre fordítaniok* (*fordítani* ‘a întoarce’, *valamire fordítani* ‘a consacra, a atribui’), cf. lat. *salutem conferre*; ***ispășenia*** *de vecie* (42), cf. mgh. *idvösséget*, cf. lat. *gloriae*. Textul lui Fogarasi consemnează și der. subst. *Ispăsitor* ‘Mântuitor(ul)’, în: *Fiul lu Dumnedzeu Isus aceea-i aceea* ***Ispăsitor*** *sau slobozitor* (15), cf. mgh. *üdvözítőnek,* cf. lat. *Salvator,* și adj. *ispăsitoare* ‘care mântuiește’, în: *Ce-i credința* ***ispăsitoare*** (24), cf. mgh. *üdvözítő*, cf. lat. *salvifica*. Termenul caracterizează limba română (liturgică) veche, fiind notat și în forma etimologică *spășenie* (vezi și O. Densusianu, *ilr, ii*, p. 282)[34].

În aceeași sferă noțională se înscrie și termenul *a slobozi* (der. rom. < *slobod* < sl. *svobodŭ,* bg. *slobodenŭ*) și derivatele sale. Astfel, verbul se notează în: *den toată puterea Dracului m-****a slobozitu****-mă* (9), cf. mgh. *meg szabaditott*, cf. lat. *liberavit*; ne ***slobozește*** *și ne ispășește* (16), cf. mgh. *meg szabadit,* cf. lat. *salvat*. Derivatul substantival *slobozitură* ‘ispășire, mântuire’ se consemnează în: *mă țin lui Dumnedzeu pentru această* ***slobozitură*** (9),

[31] În porțiunile corespunzătoare, celălalt catehism (1656) notează expresia *a avea parte* (Barițiu 1879, p. 39, 40), respectiv termenul *părtaș* (p. 39).

[32] Lucrul acesta i se poate datora, într-o oarecare măsură, și faptului că nici sursa maghiară nu înregistrează etimonul împrumutului, noțiunea ‘mântuire’ fiind redat prin alte cuvinte ungurești. Însă, pe când, în cazul limbii maghiare, lucrul acesta este perfect de înțeles, din moment ce termenul maghiar *menteni* nu constituie neapărat o întrebuințare „normală”, în sensul că acesta nu corespunde uzului religios consacrat prin normă (aceasta impunând cuvântul *megváltani,* eventual *üdvözíteni*), în cazul limbii române, omiterea termenului *a mântui* din textul lui Fogarasi prezintă o curiozitate, întrucât acesta aparținea normei (regionale) a limbii române (liturgice) vechi.

[33] Vezi în: *se cade noao a ne măntui* (Barițiu 1879, p. 37).

[34] Sub această formă este consemnată și în celălalt catehism (1656), corespunzând pasajelor din textul lui Fogarasi. Astfel, se notează *se va spăsi* (Barițiu 1879, p. 42), *spăseniia* (p. 48), *spăsitoare* (p. 40).

BDD-A22062 © 2015 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:32:53 UTC)

A doua parte. De pre ***slobozitura*** *omului* (12), cf. mgh. *meg szabaditás(ért),* cf. lat. *liberatione*; iar der. subst. *slobozitor* 'mântuitor' în contextul sinonimic: *Ispăsitor sau* ***slobozitor*** (15), cf. mgh. *szabaditónak,* cf. lat. *Salvator*. În *Catehismul* din 1656, în locul acestui termen se notează alternativ *(a) rĕscumpăra(re), a descumpăra* (Bariţiu 1879, p. 34, 35). Termenul *slobodziture* 'Liberatio' se atestă şi în dvl, iar derivatul se consemnează cu sensul 'ispăşire' la Agyagfalvi şi la Viski (cf. Tamás 1942, p. 112).

Tot aici se poate menţiona şi verbul *a descumpăra* 'a răscumpăra'[35], consemnat în: *Hristos ne-****au descumpărat*** *pre noi* (19) (cf. mgh. *meg váltott,* cf. lat. *redemit*), precum şi derivatele acestuia. Astfel, subst. *descumpărăciune* 'răscumpărare' este notat în: *parte de prima este... de pre* ***descumpărăciune*** *a noastră* (14), *mîndrie şi* ***descumpărăciune*** (16), *prin* ***descumpărăciunea*** *făcută în Isus Hristos* (24), cf. mgh. *megváltatás, váltság,* cf. lat. *redemtio(ne)*. În pasajele corespunzătoare din celălalt catehism calvinesc (1656), se notează *rĕscumpărătura* (Bariţiu 1879, p. 36), *rĕscumpărare* (p. 37, 40). De altfel, termenul *descumpărăciune* este specific textelor calvino-româneşti vechi. Sporadic, acesta este atestat şi într-un act diplomatic din Transilvania (dî, XXXVI, 251^{v}/2). Fogarasi îl înregistrează şi în forma de participiu, *descumpărat* 'răscumpărat, izbăvit, mântuit', în: ***descumpăraţi*** *sîntem cu sîngele scump a lu Hristos* (9), cf. mgh. *meg váltattok,* cf. lat. *redemtiestis*. De asemenea, Fogarasi notează şi der. subst. *descumpărător* 'răscumpărător, mântuitor', în: ***descumpărătorului*** *mieu, a lu Isus Hristos* (9), cf. mgh. *megválto,* cf. lat. *servator*. Cu acest sens, derivatul se notează şi în mo (cf. O. Densusianu, *ilr, ii,* p. 204).

Ideea de 'mântuire' se regăseşte şi în semnificaţia cu care este întrebuinţat adjectivul *domolitor* 'ispăşitor' (der. rom. < *domoli* < sl. *domoliti*), în sintagma *jertfă* ***domolitoare*** (24), cf. mgh. *engesztelő (áldozat)*, cf. lat. *placamentum*. În acest sens, este interesant şi utilizarea verbului *a domoli* în: *Dumnedzeu era în Hristos* ***domolind*** *şie această lume nu băgînd lor vine prentru păcat* (23), cf. mgh. *megengesztelvén,* cf. lat. *reconcilians*. În pasajele corespunzătoare din celălalt catehism (1656), întâlnim *(jertfă) împăcătoare* şi *împăcând* (Bariţiu 1879, p. 40).

Prin extindere, în această sferă semantică ar putea fi introdus, cel puţin în virtutea contextului în care acesta apare, şi verbul *a vindica* (< lat. *vindicare*), notat în: *cu a cui vînătăi sînteţi* ***vindicaţi*** (18), cf. mgh. *meg gyogyittattatok,* cf. lat. *sanati estis*. Cu sens asemănător este întrebuinţat şi verbul *a curăţi* (der. rom. *curat* < *a cura* 'a curăţa' < lat. *curare*), consemnat în: ***curăţeşte*** *pre noi den toate păcatele noastre* (17), cf. mgh. *tisztits meg,* cf. lat. *purificat*; *cu sufletul a lu Hristos tocmai aşa cu adevăr* ***m-am curăţitu-mă****, ca cînd în chip de afară cu apă de Sluga Bisericii Sfinte m-am spălatu-mă* (27), cf. mgh. *meg tisztittatom,* cf. lat. *lavari*.

3.9. Un alt fundament doctrinar al spiritualităţii creştine îl constituie noţiunea 'înviere'. Pe lângă termenul uzual, întrebuinţat şi astăzi – acela de *a învia*, notat în: *Domnul omoară şi iarăşite* ***învie*** (20), cf. mgh. *meg elevenít,* cf. lat. *deducit in inferno, et reducit* – textul lui Fogarasi consemnează şi un alt termen cu acest înţeles. Este vorba despre derivatul *sculătură* 'ridicare, resurecţie' (der. rom. < *a (se) scula* < lat. **excubulare*)[36], notat în: ***sculătura*** *trupurilor* (13, 25), cf. mgh. *feltámadás(a/-át),* cf. lat. *resurrectio(nem)*. În *Catehismul* din 1656, acesta se redă prin *scularĭa, sculare* (Bariţiu 1879, p. 36, 41). Derivatul *sculătură* se atestă cu sensul 'ridicare' în cc$_1$ şi cu cel de 'înviere' în cp, cc$_1$, frag. tod., la Agyagfalvi şi la Viski (cf. O. Densusianu, *ilr, ii,* p. 221; cf. şi Tamás 1942, p. 109).

[35] Cu acest sens, verbul cunoaşte o repartiţie în Banat şi în sud-vestul Transilvaniei (vezi şi în CC$_1$, MO, PO, FRAG.TOD., cf. O. Densusianu, *ILR, II,* p. 224), iar înţelesurile 'a mântui', 'a absolvi' se înregistrează în Crişana (cf. DLRLV, s.v.).

[36] Cu acest sens este întrebuinţat şi verbul *a (se) scula,* în: *de la morţi se sculă* (13), cf. mgh. *fel támada,* cf. lat. *resurrexit*.

BDD-A22062 © 2015 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:32:53 UTC)

4. Concluzii. Cu toate că traduceri românești premergătoare ale textului biblic au existat deja în momentul efectuării traducerii *Catehismului* din 1648, lucrul acesta, în sine, nu înlătura toate dificultățile pe care le avea de înfruntat Fogarasi. În ceea ce privește traducerea noțiunilor desemnate de cuvintele latinești și/sau maghiare, regăsite în textele-sursă, și care circumscriu sferele spiritualității creștinești supuse analizei, autorul optează pentru diverse procedee pentru a ieși din impasul în care se găsea. De cele mai multe ori, cum era și firesc, traducătorul apelează la termeni de origine latinească (ex. *fericăciune, meserere, urăciune, spurcăciune, sculătură* etc.) sau la împrumuturi slave (ex. *vernic, prietnic, smerime, milă, milostivnic, destoinic, ispitătură, a ispăsi, a slobozi* etc.) ori maghiare (ex. *alnicie, hiclenie, biciluială, uricaș, șirag*), pătrunse, în etapele anterioare, în limba română și devenite uzuale în lexicul bisericesc. În unele cazuri, soluția adoptată constă în împrumutarea chiar din sursa maghiară întrebuințată (vezi *chiuz, chiuzluitură*). În alte cazuri, autorul se servește de termeni din alte domenii ale vieții care, în contextele date, în urma unor transferuri de sens, se încarcă cu nuanțe teologico-sapiențiale specifice universului creștin (ex. *făt, dihanie, frate, a curăți* etc.). În mod firesc, majoritatea acestor transferuri s-au petrecut deja (și) în limbile originare în care s-a scris *Biblia,* respectiv în „limbile clasice" prin care aceasta s-a răspândit sub forma traducerilor. Există însă și situații în care traducătorul însuși devine creator de terminologie, firește, în limita textului pe care îl produce, introducând derivate și compuse noi, rezultate, de cele mai multe ori, în urma calchierii (vezi *veselitură, făcătură de destul, purtătură de grijă, dădătură de har, necertătoare*). Unii dintre termenii înregistrați în *Catehismul* lui Fogarasi sunt specifici limbii române bisericești vechi, în general, sau limbii textelor românești vechi de inspirație calvină, în special, care ulterior au fost înlocuiți cu termenii consacrați prin traducerile ulterioare ale *Sfintei Scripturi*. Alții s-au păstrat în decursul veacurilor, făcând parte din lexicul limbii române liturgice și astăzi.

Sigle și bibliografie

A. Ediții de texte

Bariţiu, Georgiu. (1879). *Catechismulu calvinescu impusu clerului şi poporului romanescu sub domnia principiloru Georgiu Rákoczy I. și II., transcrisu cu litere latine după ediţiunea II tipărită în anulu 1656, insocitu de una escursiune istorica și de unu glosariu de Georgiu Baritiu*, Sibiu.

BB = *Biblia 1688*, ediție întocmită de V. Arvinte, I. Caproşu, Al. Gafton, Laura Manea, N. A. Ursu, 2. vol., Iași, 2001, 2002.

CAT.C. = *Catehismul* lui Coresi, text stabilit, studiu filologic, studio lingvistic și indice de Alexandra Roman Moraru, în TEXTE ROM., p. 19-128.

CB = *Codicele Bratul*, ediție de text de Alexandru Gafton, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2003.

CC_1 = Coresi, *Cazania I*, cca 1567; ed. Vladimir Drimba, București, Editura Academiei Române, 1998.

CC_2= Coresi, *Cazania a II-a*, Braşov, 1581; ed. Sextil Puşcariu şi Alexe Procopovici, Bucureşti, 1914.

CP = *Texte de limbă din secolul XVI* reproduse în facsimile îngrijite de I. Bianu, membru al Academiei Române. *IV. Lucrul Apostolesc. Apostolul tipărit de diaconul Coresi la Braşov în anul 1563*, Bucureşti, 1930.

CT = Coresi, *Tetraevanghelul*, Braşov, 1561; ed. Florica Dimitrescu, București, Editura Academiei, 1963.

CV = *Codicele Voroneţean*, ediţie critică, studiu filologic şi studiu lingvistic de Mariana Costinescu, Editura Minerva, Bucureşti, 1981.

DÎ = *Documente şi însemnări româneşti din secolul al XVI-lea*, text stabilit şi indice de Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniţă, Alexandru Mareş şi Alexandra Roman-Moraru, cu o Introducere de Alexandru Mareş, Bucureşti, 1979.

DRB = *Documente româneşti* reproduse după originale sau după fotografii sub supravegherea bibliotecarului Academiei Române Ioan Bianu, partea 1, Epoca dinainte de Mateiu Basarab (1632) şi Vasile Lupu (1634), tomul I, fasc. 1, Bucureşti, 1907.

DVL = *Dictionarium valachico-latinum. Primul dicţionar al limbii române*, studiu introductiv, ediţie, indici şi

BDD-A22062 © 2015 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:32:53 UTC)

glosar de Gh. Chivu, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2008.
FRAG. TOD. = *Fragmentul Todorescu,* text stabilit, studiu filologic, studiu lingvistic şi indice de Ion Gheţie, în *Texte româneşti din secolul al XVI-lea. I. Catehismul lui Coresi. II. Pravila lui Coresi. III. Fragmentul Todorescu. IV. Glosele Bogdan. V. Prefeţe şi epiloguri,* de Gheţie, Ion (coord.), Editura Academiei, Bucureşti, 1982.
MO = Coresi, *Molitvenic rumânesc*, cca 1567; ed. Vladimir Drimba, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1998.
NTB = *Noul Testament*, tipărit pentru prima dată în limba română la 1648 de către Simion Ştefan, Mitropolitul Transilvaniei, reeditat după 350 de ani cu binecuvîntarea înalt prea sfinţitului Andrei, arhiepiscopul Alba Iuliei, Alba Iulia, 1998.
PH = *Psaltirea Hurmuzaki* I, Studiu filologic, studiu lingvistic şi ediţie de Ion Gheţie şi Mirela Teodorescu, II, Indice de cuvinte de Rovena Şenchi, Bucureşti, 2005.
PO = *Palia de la Orăştie (1582), I., Textul*, Text stabilit și îngrijire editorială de Vasile Arvinte, Ioan Caproșu și Alexandru Gafton, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza," Iași, 2005.
PS = *Psaltirea scheiană comparată cu celelalte Psaltiri din sec. XVI şi XVII traduse din slavoneşte*, ediţiune critică de I.-A. Candrea, Bucureşti, 1916.
Tamás, Lajos. (1942). *Fogarasi István kátéja. Fejezet a bánsági és hunyadmegyei ruménség művelődéstörténetéből,* Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet, Kolozsvár.

B. Dicționare

DA = *Dicţionarul limbii române*, Bucureşti, 1913–1949.
DLR = *Dicţionarul limbii române*, (serie nouă), Bucureşti, 1965 ș.urm.
DLRLV = Mariana Costinescu, Magdalena Georgescu, Florentina Zgraon, *Dicţionarul limbii române literare vechi (1640–1780). Termeni regionali*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1987.
Tótfalusi, István, *Magyar etimológiai nagyszótár* [Online: *http://www.szokincshalo.hu/szotar/* - ianuarie 2015].

C. Lucrări de referință

Gafton, Alexandru. (2005). *După Luther. Traducerea vechilor texte biblice*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza," Iaşi.
Gheţie, Ion. (1974). *Începuturile scrisului în limba română. Contribuţii filologice şi lingvistice*, Editura Academiei Române, Bucureşti.
Gheţie, Ion & Mareş, Alexandru. (1974). *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, Editura Academiei, Bucureşti.
ILR, II = O. Densusianu, *Istoria limbii române*, ediţie îngrijită şi traducere în limba română de J. Byck, vol. II, *Secolul al XVI-lea,* Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1961.
Munteanu, Eugen. (2008). *Lexicologie biblică românească,* Humanitas, Bucureşti [Online: *http://www.philippide.ro/persoane/Volume/E.%20Munteanu_ Lexicologie%20Biblica.pdf* – 10 decembrie 2012].
Pál, Enikő. (2014). *Influența limbii maghiare asupra limbii române. Perioada veche,* Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași.
Rosetti, Al. (1931). *Limba română în secolul al XVI-lea*, Editura „Cartea românească," Bucureşti.

BDD-A22062 © 2015 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:32:53 UTC)